

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ТА ІСТОРИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

У статті обґрунтовується, що в працях видатних педагогів і просвітителів порушено чимало важливих питань, які не втратили своєї актуальності й сьогодні і, за детального їх вивчення, можуть дати відповіді і на сучасні проблемні питання освіти, і визначити шляхи оновлення та засоби реформування та якості вищої освіти України. Серед відомих діячів та просвітителів минулого названо Ф.І. Буслаєва, Б. Гринченка, І. Огієнка, О. Потебню, С. Русову, К.Д. Ушинського, І.І. Срезневського.

Ключові слова: *якість освіти, вища школа, історичний досвід.*

Аналіз історико-педагогічної, наукової літератури, публікацій у періодичних виданнях XIX – XX століття показав, що в працях видатних педагогів і просвітителів порушено чимало важливих питань, які не втратили своєї актуальності й сьогодні і, за детального їх вивчення, можуть дати відповіді і на сучасні проблемні питання педагогіки, і визначити шляхи оновлення та засоби реформування та якості вищої освіти України. Серед відомих діячів та просвітителів минулого, науковий і методичний спадок яких становить особливу цінність для методики викладання рідної мови, можна назвати: Ф.І.Буслаєва, Б.Гринченка, М. Коцюбинського, І. Нечуя-Левицького, І.Огієнка, О. Потебню, С. Русову, К.Д.Ушинського та І.І. Срезневського.

Осмилення прогресивних ідей минулого з огляду на сьогодні є необхідною передумовою всебічного розуміння вченими нових проблем, що постали перед педагогічними науками і практикою навчання у зв'язку зі створенням національної системи освіти. Аналіз педагогічної спадщини збагачує вітчизняну науку, дає можливість прогнозувати її майбутнє. Однією з найважливіших складових концепції національної освіти є формування і становлення української лінгводидактики. Можливості для глибшого осмилення проблеми змісту, мети, засобів і методів лінгводидактичної науки в умовах надання українській мові державного статусу створюють дослідження педагогічної спадщини цих педагогів. Це особливо важливо в умовах створення практичної школи національно-мовного виховання студентів.

Однак, про передових людей початку XX-го століття вітчизняні педагоги змушені були мовчати. Інші можливості мали вчені за межами України. Повного і цілісного курсу, в якому би висвітлювалися і охоплювалися всі періоди розвитку методики викладання мови як науки, не існує: декілька хрестоматій з методики викладання рідної мови (А.М.Богущ, М.С. Лапатухін, М.Р.Львов, О.В.Текучов), праці видатних методистів, що були перевидані в наші дні з коментарями, історичні розділи в підручниках із методики викладання (Є.І.Кореневський, М.С. Рождественський, О.В.Текучов). Дисертаційні дослідження обмежуються незначною кількістю робіт, що присвячені саме розгляданню методичних систем означених учених (І.М.Бакаленко, О.М.Біла, В.Ф. Вдовін, О. Гривнак, А.Ф.Іванова, Т.А.Садова, Л.М. Семячко, Н.І. Терентьева, М.К.Тищенко, О.В. Ткачук). Певний інтерес у цьому аспекті становлять монографії та статті А.Білани, А.Богущ, С. Болтвіця, І.Грича, В. Задорожного, Н.Захлопної, В.Ляхощького, С. Наконечної, Н.Ничкало, О.Опанасюка, Д.Степовика, В. Чухліба та ін., в яких автори порушують питання про роль лінгводидактики у дослідженні історії української мови, розмірковують над основними положеннями його концепції рідномовного навчання і виховання. Широкому колу питань вивчення лінгводидактичних основ національно-мовного виховання учнів на традиціях української етнопедагогіки присвячені праці М.Стецьмаховича, В.Кузя, Ю. Руденка, Т.Порайченко, В.Зелюк. Проблеми етнопедагогіки та лінгводидактики глибоко розробляються у працях П.Ігнатенка, Є.Сявакко, Т.Мацейків, В. Кононенка, Б.Ступарика, А.Алексюка, В.Бондаря, О.Киричука, Н.Кічук, Л.Мацько, О.Мороза, О.Савченка.

Вивчення фактичного матеріалу засвідчило, що в науковій літературі недостатньо висвітлено питання використання спадщини лінгводидактики минулого в сучасному педагогічному процесі, а також питання про внесок Ф.І.Буслаєва, Б.Гринченка, І.Огієнка, О. Потебні, С. Русової, К.Д.Ушинського та І.І. Срезневського у становлення і розвиток методичної науки.

Метою нашого дослідження виступає аналіз шляхів та форм використання лінгводидактичної спадщини Ф.І.Буслаєва, Б.Гринченка, І.Огієнка, О. Потебні, С.Русової, К.Д.Ушинського та І.І.Срезневського в сучасній методичній практиці вищих навчальних закладів освіти України.

Іван Огієнко вважав, що без рідної мови немає всенародної свідомості, а без свідомої нації немає державності як найвищої громадської організації, в якій нація отримує найповнішу змогу свого всебічного розвитку й виявлення. Мова народжується з самої душі народу. "Мова – це наша національна ознака, в мові наша культура, сутність нашої свідомості... Мова – форма нашого життя, життя культурного і національного, це форма національного організування. Мова – душа кожної національності, її найцінніший скарб... Звичайно, не сама по собі мова, а мова, як певний орган культури, традиції. В мові наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання. Мова - це не тільки простий символ розуміння, бо вона витворюється в певній культурі, в певній традиції"[3]. Тому необхідно дбати про розвиток рідної мови, повноцінність якої може бути забезпечена тільки тоді, коли вона обслуговуватиме всі сфери життя, задовольнятиме потреби висококультурної нації.

Основним виховним і навчальним завданням при вивченні рідної мови є прищеплення любові до неї, розуміння її ролі та значення. Поява книги Ф.І.Буслаєва "Про викладання вітчизняної мови" одразу привернула до себе увагу як учителів-практиків, так і вчених. Книга стала закономірним явищем, що було підготовлено всім ходом розвитку навчально-виховного процесу, досвідом роботи вчителів-словесників і діяльністю авторів підручників, навчальних посібників і педагогічних праць. На думку І.Огієнка, зміст і структура підручника відображають функції предмета в навчанні, вихованні та розвитку учнів, а також програмні вимоги до їх знань, умінь і навичок. Загальний огляд підручників з української мови І.Огієнка дає підстави виділити в них наступні компоненти: 1. Систематизований навчальний матеріал, представлений у вигляді граматичних, фонетичних, словотворчих відомостей і понять, орфографічних і пунктуаційних правил; 2. Апарат організації засвоєння: а) питання і завдання, призначені для активізації пізнавальної діяльності учнів у процесі розкриття змісту та структури правил чи понять, узагальнення і систематизації навчального матеріалу; б) вправи, різноманітні за своїми функціями; 3. Ілюстративний матеріал: а) малюнки предметів,

сюжетні ілюстрації; б) мовний ілюстративний матеріал (прислів'я, приказки, влучні вислови, фрагменти українських народних пісень, різні регіональні варіанти); 4. Система забезпечення духовної рівноваги учнів (на думку вченого, душевний спокій досягається "молитвою перед навчанням" та "молитвою по навчанні"); 5. Апарат орієнтування в підручнику.

Уперше в педагогічній літературі Ф.І.Буслаєв визначив науково-теоретичні засади методики викладання рідної мови як самостійної науки. Застосовуючи порівняльно-історичний метод при вивченні мов, Ф.І. Буслаєв виділив два способи вивчення рідної мови: філологічний і лінгвістичний. У розумінні вченого філологічний підхід - це мистецтво говорити і писати, мова розглядається з функціонального боку. Що стосується лінгвістичного підходу, то тут мова - предмет порівняльно-історичного розгляду з метою виявлення законів змін і розвитку, при цьому головна увага приділяється розкриттю внутрішніх законів розвитку мови, опису її структури. Але перевагу, на погляд методиста, треба віддавати саме лінгвістичному методу.

Неодноразово методист підкреслював важливість диференціювати методологію науки і методики, методи дослідження і методи навчання. На думку вченого, методи дослідження є засобами викладу наукових положень незалежно від читача чи слухача, а методи навчання використовуються викладачем для розвитку індивідуальних творчих здібностей студентів. В основу навчання рідної мови Ф.І.Буслаєв пропонував покласти мовленнєву практику учнів, тобто розвиток зв'язного мовлення. Автор накреслив шлях вивчення рідної мови: від аналізу до синтезу, до узагальнень і висновків, закріплених у вправах. Слугує на увагу, на наш погляд, концепція вченого щодо мети викладання вітчизняної мови, яка стверджує особливий статус мови як навчального загальноосвітнього предмета. Ф.І.Буслаєв продемонстрував широке розуміння мети викладання рідної мови, він дав своє бачення предмета навчання. Прогресивною педагогічною вимогою є теза вченого про глибоку повагу вчителя до учня, що є найбільш надійним шляхом до вагомих результатів у навчальних заняттях.

Заслугують пильного розгляду методи і прийоми навчання рідної мови, в основу яких було покладено загальнодидактичні принципи методики викладання мови. Ф.І.Буслаєв, І.Огієнко запропонували методи спостереження над мовними явищами: слово вчителя, бесіда, переклади, метод самостійної роботи. Серед прийомів навчання рідної мови вчені виділяли граматичний розбір і систему усних і письмових завдань і вправ. Особливої уваги заслуговують погляди Ф.І.Буслаєва на вивчення стилістики, на зв'язок її з граматикою і словником. Виключно важливим у методичних системах Ф.І.Буслаєва, Б. Грінченка, І. Огієнка, є питання щодо добору матеріалу для занять з рідної мови. На думку вчених, матеріал повинен бути змістовним, вести до виховання розуму і розвитку розумових здібностей. Це положення не втратило своєї значимості і для методики наших днів. Неодноразово Ф.І.Буслаєв, Б. Грінченко, І.Огієнко підкреслювали необхідність залучення матеріалу народної мови. Саме тому серед наукових праць методистів ми бачимо статті про народні звичаї, мову і перекази. Основний лейтмотив цих праць - зв'язок мови і суспільства, необхідність застосування багатства народної мови у вивченні рідної мови.

Ми визнаємо цінними думки Ф.І.Буслаєва, І.Огієнка про використання для дидактичної мети не відомостей з різних галузей знань, що пропонувалось у підручниках того часу, а творів відомих письменників і поетів сучасності та минулого, фольклору. До речі, практично всі види письмових і усних вправ, що були запропоновані методистами для розвитку зв'язного мовлення, базуються на читанні творів письменників та історичних пам'ятників, у чому виступив синтез навчання читання і письма. Ф.І.Буслаєв на основі своїх численних спостережень і вивчення лінгвістичної і методичної літератури розробив систему головних положень відносно вивчення граматики. Вихідною категорією при вивченні рідної мови методист вважав речення, оскільки саме в ньому полягає сутність будови будь-якої мови.

Отже, в результаті наукових пошуків Ф.І.Буслаєв, І.Огієнко створюють оригінальні праці, які по-новому висвітлюють навчальний процес викладання рідної мови, а також теоретичні і практичні засади навчання рідної мови і стають на довгі роки провідним взірцем для наступних поколінь методистів і вчителів. Теоретичні положення Івана Огієнка про взаємозв'язане вивчення різних сторін мови (основа сучасного функціонально-комунікативного підходу до вивчення мовних явищ) співзвучні з сучасними поглядами методистів на вивчення рідної мови: школа академіка М. Вашуленка, Л. Паламар, підручники за редакцією П. Кононенка, методика зв'язного мовлення Л. Варзацької. Витримали випробування часом настанови Івана Огієнка щодо порівняльного підходу при вивченні близькоспоріднених мов і розвинулись у методичних положеннях Н. Бондаренко, О. Пашківської, О. Хорошківської, І. Гудзик, О. Біляєва.

Рідне слово, за К.Д.Ушинським, правдиво і глибоко висловлює національну самобутність народу, його думки, його надії, його права на самостійне існування. У методичній системі Ф.І.Буслаєва, І.Огієнка, К.Д. Ушинського важливе місце посідає вчення про рідну мову як основне підґрунтя навчання і виховання. Методисти неодноразово підкреслюють виняткове навчальне і виховне значення рідної мови, народного наставника.

К.Д.Ушинський вважав, що немає підстав протиставляти навчання і розвиток здібностей дитини. Знання, що отримує дитина, власний досвід і спостереження під керівництвом педагога поступово і систематично залучають учня до науки, розвивають його здібності мислити, узагальнювати, розвивають його уяву і пам'ять. К.Д. Ушинський виділив дві мети навчання рідної мови. Перша мета, формальна, складається з розвитку розумових здібностей учня, його пильності, пам'яті, уяви, фантазії і розуму. Друга мета шкільного навчання реальна і полягає в розумному доборі предметів для спостережень і міркувань. На думку методиста, перед учителем стоїть три основних завдання при навчанні рідної мови: розвиток "дару слова", прищеплення навичок володіння усною і писемною мовою, вивчення граматичної будови рідної мови.

Розвитку зв'язного мовлення або дару мовлення, як зазначає у своїх працях учений, надається значна увага. У зв'язку з розвитком мовлення розглядається методистом і проблема наочного навчання. К.Д. Ушинський вважав, що для розвитку зв'язного мовлення учнів необхідні самостійність мовленнєвої практики учнів і систематичність вправ. Розвиток зв'язного мовлення, за К.Д.Ушинським, повинен бути і усним, і письмовим. Саме тому в методичних збірниках ученого ми бачимо продуману і логічну систему усних і письмових вправ із розвитку зв'язного мовлення і правопису. На думку методиста, не можна навчити учня літературної мови без граматичних знань, тому навчання морфології повинно проводитися на синтаксичній основі. Цінними, на наш погляд, є думки К.Д.Ушинського щодо розвитку навичок грамотного письма. Серед

методичних рекомендацій заслуговують на увагу думки про важливість і необхідність граматичних занять у школі. У працях ученого подаються і вправи, що можуть сприяти формуванню орфографічних і пунктуаційних навичок. Отже, методичні погляди К.Д.Ушинського являють собою логічну і струнку систему вивчення рідної мови.

На підставі аналізу методичної літератури та педагогічних статей, що було досліджено, можна стверджувати, що Б.Грінченко у своїй просвітницько-педагогічній діяльності, виділяє словесні, наочні та практичні методи просвітницької діяльності. На практиці Б.Грінченко поєднував словесний метод з наочним та практичним. Основою для поєднання усіх методів було слово. Адже саме завдяки слову – основному джерелу знань можна реалізувати всі згадані методи. Словесна форма спілкування викладача та студента, на думку Бориса Грінченка, була основою в навчанні рідною мовою, але, на жаль, реалізувати весь процес навчання лише за допомогою діалогу між студентом і викладачем – неможливо, тому необхідно доповнювати словесний метод навчання наочним та практичним методами. Реалізація наочного методу навчання може, наприклад, полягати в ілюстрації до матеріалу через інформаційні технології, що викладається на уроках, демонстрації будь-яких фізичних процесів, спостереженні за природними явищами тощо. Практичний метод навчання, на думку педагога, як правило, слід використовувати для поглиблення та закріплення здобутих теоретичних знань.

Борис Грінченко, як педагог-реформатор, у своїх методах навчання використовував досвід відомих педагогів, наприклад, запозичив із робіт К. Ушинського метод пояснювального читання, розвинув цей метод, адаптував його до власної системи навчання та висунув до цього методу такі вимоги: поєднувати з кожним прочитаним словом відповідне йому значення; засвоювати думку, виражену в кожному реченні прочитаного тексту; відчувати й розуміти зв'язок між реченнями та суттю всього твору в цілому.

І.І.Срезневський виокремив дві сторони при оволодінні рідною мовою. З одного боку, це внутрішнє знання мови, тобто знання слів і знання поєднання слів. З другого боку, це зовнішнє знання мови, що полягає у вмінні користуватися словами, сполучати слова у вирази, читати й писати. І лише за умови оволодіння внутрішнім і зовнішнім знанням мови можна говорити про повне і остаточне оволодіння рідною мовою. Важливе місце в методичній системі І.І. Срезневського посідає вчення про розвиток зв'язного мовлення. Слід зазначити, що І.І. Срезневський вперше в методичній науці використав такий термін, як "вчення про зв'язне мовлення". Словникова робота - важливий етап у становленні і розвитку зв'язного мовлення. Навчання зв'язного мовлення, на думку І.І. Срезневського, повинно базуватися на поступовому переході від слова до виразу, від виразу до речення, від речення до періоду, від періоду до тексту. У працях методичного характеру термін "принципи навчання" І.І. Срезневський не використовував, але окремі його правила і рекомендації збігаються із загальнодидактичними принципами, що дає підстави для висновків: вивчення рідної мови повинно йти паралельно з розвитком розумових здібностей, з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей дітей.

У тісному зв'язку з принципами навчання методистом розроблялася система методів і прийомів викладання рідної мови. Як вважав І.І.Срезневський, форми, методи і прийоми викладання повинні підпорядковуватися одній головній меті – підготовці учнів до життя. Учений запропонував застосовувати на уроках методи спостереження над мовними явищами, пояснення вчителя, бесіда і метод самостійної роботи. Заслуговують на увагу правила і рекомендації І.І. Срезневського викладачам-словесникам: усіякий урок повинен бути живою бесідою, в якій брали б участь усі студенти; не треба довго опитувати одного студента, а необхідно розділити відповідь на частини між ними; уважно слідкувати за помилками студентів з метою попередження помилок у мовленні інших; викладач не повинен приховувати і своїх помилок; постійно спостерігати за словниковим рівнем студентів із метою використання різноманітних мовних засобів у їхньому мовленні. Вивчення граматики повинно відбуватися поступово, починаючи з головних ознак граматичної будови мови. За І.І.Срезневським, вивчення граматики передбачає активну участь студентів у спостереженні над мовними фактами, у виконанні різноманітних практичних вправ, умінні застосовувати отримані знання у власній мовленнєвій практиці, у доборі наочних прикладів на те чи інше граматичне явище із текстів. Увесь теоретичний матеріал із граматики повинен мати вихід у практичну мовленнєву діяльність студента.

І.І.Срезневським розробляється система усних та письмових вправ із розвитку зв'язного мовлення, в основі якої лежить теза про розвиток творчої діяльності студентів, ідея вільного розвитку творчого розуму, а не тільки пам'яті. У своїх методичних працях І.І. Срезневський висловив співзвучне вимогам сучасної методики і практики викладання рідної мови положення, що при вивченні рідної мови успіхи студентів досягаються лише за умови дружнього сприяння всіх членів педагогічного колективу. На думку філолога, формування вміння в будь-якій ситуації дібрати потрібне слово повинно здійснюватися не тільки на уроках рідної мови, але й при вивченні інших дисциплін.

На думку О.Потебні, саме мова є знаряддям національної свідомості й елементарної думки і як знаряддя зумовлене способи розумової роботи, а також, до певної міри, її досконалість. Здебільшого ми лише припускаємо залежність розумової продуктивності від мови, але не можемо її "піймати". Тому народність, значає О. Потебня, тобто те, що робить певний народ народом, полягає не в тому, що висловлюється, а в тому, як висловлюється. З означеного випливає педагогічна сентенція – кінцевим результатом опанування мови є формування національно-свідомої мовної особистості. Мова й культура сформували особистість і творця культурних цінностей. Формуючи людину духовно, інтелектуально, морально й фізично, культура визначає напрям її діяльності. Від народження дитина сприймає культурні цінності (матеріальні й духовні), традиції і керується ними в повсякденному житті. Дорослий індивід збагачує культуру результатами своєї інтелектуальної та фізичної праці.

Докладне дослідження наукових джерел і узагальнення теоретичного аналізу дали нам можливість визначити, що методичний спадок видатних методистів минулого століття Ф.І.Буслаєва, Б.Грінченка, І.Огієнка, О.Потебні, С. Русової, К.Д.Ушинського та І.І. Срезневського, історичний підхід у викладанні рідної мови забезпечує зв'язок поколінь учених, зв'язок і розвиток ідей, пізнання змісту сучасного через минуле, основу для руху вперед. Більшість прогресивних ідей лінгводидактик, ідей рідномовного навчання, теза методистів минулого щодо природного розвитку дітей знайшли подальший розвиток у теоріях сьогодення про структуру сучасного уроку, загальнометодичні та частковометодичні принципи вивчення рідної мови, різноманітні класифікації методів навчання мови, практику навчання граматики і правопису, методику формування в учнів орфоепічних навичок. Слід зазначити, що в працях педагогів можна знайти рекомендації та поради, що відповідають сутності нових аспектів навчання рідної мови (українознавчого, етнолінгвістичного, культурологічного).

Проаналізувавши процес становлення і розвитку методики викладання рідної мови як науки у другій половині XIX

століття – початку ХХ століття, ми дійшли висновку, що використання лінгводидактичної спадщини вчених минулого є актуальним, необхідним і перспективним і на сучасному етапі, на етапі реформування національної освіти. Процес становлення і розвитку методики викладання рідної мови як самостійної дисципліни – це динамічний процес, у якому постійно відбуваються певні зміни. Аналіз процесу становлення і розвитку методики викладання рідної мови як самостійної науки підтверджує багатоаспектність і відповідність ідей педагогів-науковців сучасним положенням національної системи навчання та виховання і необхідність детального та глибокого вивчення спадщини методистів минулого століття.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у вивченні педагогічної спадщини інших лінгводидактів.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Абдуліна О.А.* Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования / О.А. Абдуліна. – М. : Просвещение, 1990. – 216 с.
2. *Бакаленко І.М.* Становлення і розвиток вітчизняної лінгводидактики як самостійної дисципліни (Ф.І. Буслаєв, К.Д. Ушинський, І.І. Срезневський) / Ірина Миколаївна Бакаленко. – Запоріжжя: ЗДУ, 2001. – 114 с.
3. *Огієнко І.* Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу / Іван Огієнко. – К.: Довіра, 1992. – 141 с.
4. *Побірченко Н.С.* Педагогічна і просвітницька діяльність українських громад у др. пол. ХІХ на поч. ХХ ст. / Н.С. Побірченко. – К. – 2000. – 243 с.
5. *Потебня А.А.* Мысль и язык / А.А. Потебня. – К.: СИНТО, 1993. – 191 с.

Подано до редакції 06.06.11
